

İBNİ ARABŞAH [1]

شهاب الدين احمد بن عبدالله بن ابراهيم

Hüsnü

Yaşadığı devrin tarihini yazan müverrihlerden *İbni Arabşah*, *Acaibül makdur fi nevaibi Timur*, *Fakihe-tüt hulefa ve müfakheetüzzürefa*, *Gurretüs-siyerd fi duvelittürki vettatar* adlı eserleriyle islâm ve osmanlı müverrihleri arasında iştihar etmiş yalnız bir müverrih olarak değil, *Müntehiyül erep fi lugatittürk velacemi velarap*, *Mükaddimetü finnahiv*, *Müntehiyül erep fi lugatittürk velacemi velarap*, *Terceme'i camüülhikâ-Terceme'i tefsirü ebülleys* adlı eserleriyle de Türk literatüründe önemli bir yer almıştır.

[1] *İbni arabşah*'ın ismi muhtelif me'hazlarda aşağıya kayıt ettiğimiz.su-rette zikredilmektedir.

Nurosmaniye kütüphanesinde 3428 numarada *Elmenhelüssafi vel müstevfa badelvañi* - *Ebülmahasin Cemaleddin Yusüfüzzahiri Tag-rıbrırdı* - *Abulhasan Cemaladdin Yusuf الظاهرى تقریرى* Cilt 1, Varak 71 b. *Ahmet ibni Mehmet ibni Abdullah ibni İbrahim Şahabeddin Ebülabbas ül Dımeşki yül hanefi yül maruf bi ibni Arabşah* - *ابن عربشاه* Cilt 1, Varak 122 a. *Ahmet ibni Mehmet ibni Abdullah ibni İbrahim üşşehır bi'ibni Arabşah*.

Beyazıt Umumi kütüphanede 5209 numarada *Tabakatülissenıye fi teracimil hanefiye* - *طبقات السنیه فی تراجم الحنفیه* - *Tekiddin Abdülkadir rül Temimi ül guzziyül Hanefi*, Cilt 1, Varak 122 a. *Ahmet ibni Mehmet ibni Abdullah ibni İbrahim üşşehır bi'ibni Arabşah*.

Şehit Ali paşa kütüphanesinde 1887 numarada *Kitabü süllemelwusul ila tabakatül fuhul* - *کتاب چاهی* - *Kâtib Çelebi* C 1, Varak 6 a. *Şahabeddin Ahmet ibni Mehmet ibni Abdullah ibni Arabşah ebi Bekril osmani yül Dımeşki yül Hanefiyül Hemedani yül Rumi*.

Haletefendi kütüphanesinde 628 numarada *Mecelletünnisap velkına vel elkap* - *مجله النصاب والکنا والاقاب* - *Müstekimzade* C 1, Varak 38 b. *İbni Arabşah Ahmet ibni Abdullah ibni İbrahim üd dımeşki yül osmani* - *ابن عربشاه احمد بن عبدالله بن ابراهيم الدمشقي العماني*.

Tercemei Şakayıkı Numaniye. Edirneli Mecdi. İstanbul. 1269 Sahife 73 *Mev-lana Ahmet ibni Mehmet ibni Arabşah Haaefi*.

Simavene Kadısoğlu şeh Bedreddin - *Profesör Şerefeddin* - İstanbul 1925 sayfa 4 *Şahabeddin ibni Ahmed ibni Mehmed ibni Arabşah* - *شهاب الدين احمد بن محمد بن عربشاه*

İslâm ansiklopedisi cilt 2, sa. 384 *İbni Arabşah Ahmet ibni Mehmet ibni Abdullah ibni İbrahim Şahabeddin ebül Abbasül Dımeşkiyül hanefiyül Acemi*.

yat ve lâmiülrivayât الروايات ولامع الحكايات وترجمة جامع , *Mirâtül edeb fie maâni velbeyan* المعاني والبيان , *İkdülferit fi ilmüttevhit* , *Hitabül ehap'ünnakıp ve cevabüššahabüssâkıp* عقد الفريد في علم التوحيد . خطاب الاهاب الناقب و جواب الشهاب الناقب . adlı eserleriyle ilim âleminde büyük bir âlim olarak tanılmağa layık bir şahsiyettir. Bu zatın hayatı ve eserleri hakkında malûmat vermeğe çalışacağız.

H A Y A T I

İbni Arabşah hicri 791, Milâdi 1329 senesi Zilkadesinin 25 inci gecesi *Dımışk* - دمشق Şam da doğmuş[1], *Timürlenk* h. 803 tarihinde Şamı zapt ettiği zaman kardeşleri ve validesile beraber *Semerkand* e götürülmüştür [2].

[1]Elmenhelül safi.. Tağrı Bürdü cilt 1, varak 71 B. de İbni Arabşahın tercemei halinden bahsedilirken; "nazım ve nesirde asrın imamı olan İbni Arabşah Kahireye bir kaç kere geldi, gitti hatta Kahireye bir gidişinde benimle arkadaş idi. Aramızda bir arkadaşlık bir dostluk hasil oldu. Nazım ve nesir olarak telifâtının bir çoğunu; ve bilhassa bir çok eşarımı bana kendisi okuyarak dinletti gendisinin ilimleri adeta gazel şekline koyarak nazmetmeye kudreti vardı. Zikrettiğim şeyler bana kendi yazısıyla gönderdiği icazetnameden anlaşılmaktadır,... Yine icazetnameden naklen "...benim mevlidime gelince 791 senesi Zilkadesinin 25 inci Cuma gecesi Dımışk içindedir...."

Tabakatül hanefiye - Tekittin temimi cilt. 1, varak 122 B. de İbni Arabşahın tercemei halini mübeyyin *Ukudül-Nasiha* veya *Unkudül-Nasiha* عقودالنصيحة-عقودالنصيحة isimindeki manzum risalesinden veya kaidesinden naklen:

ومسقط رأس دمشق وقدمه
بهاجل اسلاف واخوان

Aldığımız parçalardan İbni Arabşahın Şamda olduğu aşikârdır.

[2] - Mufasssal- Ahmet Mithat. İstanbul 1903, sa 623 ... "Timur mahmur Şamda terayı mezalim eylediği sırada bir takım familyaları Semerkanda sürdüğü gibi İbni Arabşahı dahi validesile, biraderile oraya nefyeylemişti...."

Timur mutadı veçhile zaptettiği memleketlerdeki alimleri ve yüksek aileleri Semerkande gönderirdi. Timurun Şamı zapt ettiği zaman Arabşah daha 12 yaşında bir çocuk olduğundan yüksek bir aileye mensubiyeti fikri hasıl oluyor. Arabşahın böyle bir yüksek aileye mensup olduğu hakkında malumata tesadüf edemedim. Yalnız Bursada Pınarbaşında "Konevi," mahallesinde Arabşah ailesine âit bir hazine meycut olduğunu işittim bu hususta salahiyet sahibi elan muhterem üstadım İsmail Hakkı ve Hasan Fehmi beylerin lütf ettikleri mektupta Sür-yada tevellüt eden Arabşahın o zamanlarda Süryanın halis bir Türk memleketi olması dolayısıyla eski Türk lakaplarından biri olan Arabşah lakabile İbni Arabşahın zengin bir Türk ailesine mensubiyeti fikri dermeyeran ediliyorsa da; Tabakatüsseniye fi teracimü hanefiye -Tekiddinitemim V 122 de İbni Arabşahın Ukudül-nasıhasından naklen, "ومن نسي انساب سعيد وعثمان" deyve nesebini Saad ve Osmana nisbet eden İbni Arabşahın daha ziyade halis bir Arab olması fikrini teyit etmektedir.

Muhterem üstadım İsmail Hakkı beyin lütf ettikleri malumattan Bursada medfun Arabşah ailesi şeceresinde:

O zamanlar ulema merkezi olan Semerkantte *İlmi tecvit* öğrenmiş *Seyyidi Şerifi cürcani* شريف جرجاني nin şakirtlerinden *Mevlâna Hacı* مولانا حاجى dan *Sarf ve nahiv* okumuş, bazan da *İdkü* ايدكو medresesinde seyidi şerifin derslerini dinlemiştir.

O sıralarda Semerkand da *Bağr hüda* باغ خدا nam mevkide ikamet eden *Şemseddin Mehmet cezeri* شمس الدين محمد جزرى den hadis istima etmiştir. Buradan seyahata çıkarak *Maverâünnahir* ماوراء النهر şehirlerini ve *Moğol* illerini *Hta* خطا = Çin hududuna kadar dolaşmış ve *Seyhun* ötelere de gitmiştir. Bu seyahati esnasında sayılamıyacak derecede alimlerle temas ederek onlardan ilim tahsil eylemiştir ki; başlıcaları: *Hoca Abdülevvel* خواجه عبدالاول ve bunun amcazadesi *Hoca Abdümelik* خواجه عبدالملك in oğlu *Isamettin* عصام الدين [1], *Mevlâna Ahmeditirmizi* مولانا احمد ترمذى (Mevlâna *Ahmedi Kasir* مولانا واعظ *Mevlâna vaiz Hüsameâdin* مولانا واعظ *Hüsameâdin* in hacası olup hicri 822 senesi sonlarında *Medine'i Münevvere* de vefat eden Kuran'ın yüz cilt üzere tefsirini yazan *Hoca zahidi şehir Mehmet Buhari* خواجه زاهد شهر محمد بخارى [2] *Şeyh Uryanı Edhemî* شيخ عريان ادھمی dir [3].

Hoca Fahreddin, Hocâ Sait, Hoca İbni Arabşah, Hoca Mehmet h. 832 Ahmet ibni Arabşah Hoca Mahmud h. 383, Humihatun h. 828, Haca Şemseddin h. 838.

Ahmet İbni Arabşah ile tercümei halini zikrettiğimiz *Şehabeddin Ahmet bin Mehmet ibni Abdullah ibni İbrahim ibni Arabşah Hanefi* شهاب الدين احمد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمد بن محمد nin muasırı olmak ve isim müşabeheti, karabeti nazarı dikkate çarpıyorsa da *Güldestei rıyazi irfan ve vefiyat danişveran* گلدهسته ریاض عرفان - *Esseyyidi İsmail Belîği Bursavi* - *Esseyyidi İsmail Belîği Bursavi* - *Esseyyidi İsmail Belîği Bursavi* gibi Bursa tarihine ait eserlerde bu hususa dair malûmata tesadüf edemediğinden aslen ve neslen Arab olan *İbni Arabşah Ahmet* in bu aile ile münasebeti olmadığı fikrindeyim. Aynı zamanda ibni Arabşahın Timur tarafından Semerkand de üsera meyânında götürülmüş olması daha doğrudur.

[1] Bu iki zat *Hidaye* هدایه sahibi *Mevlana Burhaneddin Merginani* مولانا برهان الدين مرغینانی evladlarındandır. Elmenhelüssafi.. Tagrıbirdi.. c. IV,71 İcazetnameden.

[2] Bu zat bir vakitler ömrü oldukça *Allah* نورا السموات والارض ayeti kerimesinin haricine çıkmamak şartile vaz etmeliği iltizam etmiş ve bir zaman bu halde devam eylemiş ise de bilahare diğer ayeti kerimelerin tefsirine intikal etmesi arzu edildiğine binaen mezkûr ayeti şerifenin haricine çıkmıştır. Elmenhelüssafi Cilt. 1, Varak 71 B. Arabşahın icazetnamesinden.

İbni Arabşah Buharaya geldiği zaman Hicri 822 tarihinde *Medinei Münevvere* de vefat eden *Âlimi Rabbani Hoca Mehmet -Buhari-* عالم رباني خواجه محمد بخاری - *Buhari-* *Hoca Mehmet -Buhari-* *Hoca Mehmet -Buhari-* den hadis istima etmiştir.. *Tabakatül Hanefiye...* *Tekiddin Temimi...* Va 122 b.

[3] (Hicri 809 tarihinde berhayat olan bu zat mütevatir olduğu üzere 350

Farisi ve Moğol lisan ve yazısını *Şeyh Uryanı Fdhemî* شیخ عزیران ادھی den öğrenen *İbni Arabşah* Moğol ellerinde *Şeyh Burhaneddin Endigâni* شیخ برهان الدین اندکانی, *Kadı Celaleddin Seyrami* قاضی جلال الدین سیرامی ile de görüşmüş bunlardan tederrüs etmiştir. Hita ye - Çin - kadar devam eden seyahatten avdetinde Harzem kit'asına geldi. Burada *Mevlana Nurullah* مولانا نورالله, *Vâiz Ahmedî Seyrani* واعظ احمد سیرانی nin şakirdleri meyanına dahil oldu. *Melikikkelam* ملك الكلام denilen *Şemsüleimme* شمس الائمة nin oğlundan Farisi ve Türkçeyi iyice öğrendikten sanra *Deştikıpçak* دشت قپچاق *Saray*, *Hacı Tarhan* حاجی طرخان veya *Astırhan* آسترخان da kaldı. O sıralarda Deşti Kıpçakta bulunan *Hâtiziddin Bezzazi* حافظ الدین بزازی nin yanında dört sene kadar ikameti esnasında andan Fıkıh ve usulü Fıkıh öğrendi. Bilahere Kırımaya gidecek, Kırım ulemasından *Mevlâna Ahmed Buyruk* مولانا احمد بیروق, *Menar* منار şarihi Mevlâna *Şerfeddin* [1], *Mevlana Mahmut Munisül uşşak* مونس العشاق [2], müellifi şair, edib *Abdül mecid'i Kırımî* ile görüştü. Sonra Karadeniz - Bahrül rum- dan geçerek Osmanoğlu memleketine, Edirneye geldi [3].

Bu esnada *Gıyaseddin ebül féth Mehmet ibni Beyazıt ibni Murat ibni Osman ül gireşci* غیاث الدین ابوالفتح محمد بن بایزید بن مراد عثمان الکرشچی yani birinci Çelebi Sultan Mehmet, kardeşlerinin saltanat davası gailelerini tamamen ortadan kaldırmış Edirne'de yeniden Osmanlı yaşında aenüz dinçti. 838 tarihinde Türküstan elinde vefat etmiştir.. Elmenhelüssafi.. Cilt 1, varak 73 İcazetnameden..

[1] Bu zatı Mısır Şahı *Ebu Sa'id Çakmak* Kırımdan davet etmiş o da kalkmış Şama gelmişti. Fakat Murat ibni Osman bırakmadı. Ve ölünceye kadar yanında tuttu. Hicri 847 de Edirne'de vefat etti. Elmenhelüssafi.. Cilt 1, Varak 71 İcazetnameden...

[2] *Mûnisül uşşak* مونس العشاق ismindeki Türkçe *Yusuf ve Zeliha* يوسف وزلیخا hişâyesi bu bapta tasnif edilen eserlerin en zarifidir.. Elmenhelüssafi.. Cilt 1, Varak 71 İcazetnameden.

[3] *İslâmda tarih ve müverrihler.. M. Şemseddin..* İstanbul 1340 Sa. 373 de *İbni Arabşah* in H. 811 M. 1403 tarihinde Hita-ya kadar seyahat eylediği ve H. 814 senesine kadar *Astırhan - Astargan* آسترخان - آسترغان şehrinde kaldığı kayıt ediliyorsa da Kırım ve Kırımdan Edirneye hangi tarihlerde vasıl olduğuna dair hiç bir kayda tesadüf etmedim. Yalnız Çelebi Sultan Mehmedin H. 824 M. 1421 tarihinde vefatı üzerine Türkiyede on sene kaldıktan sonra *توجهت الى الوطن القديم فدخلت حلب المحروسة يوم الجمعة سنة اربع وعشرين* Elmenhelüssafi.. İcazetnameden.. 824 H. Cuma günü Halebe vasıl olmuştur ki tarihlerde tehalüf vardır.

devletini tesise muvaffak olmuştu. İbni Arabşah Çelebi Sultan Mehmede İntisab ederek iltifatlarına mazhar olmuş, çocuklarının hocalığına, farisi ve arabçadan kıymettar kitaplar tercemesine, islâm vesair devletlerle muhaberatın tesvidine memur edilmiş, Sulan Mehmedin kâtibihususisi olmuştu [1].

Türkiyede on sene kadar ikamet etmiş, o zamanda meşhur ulemadan *Mevlana Şemseddin Fenâri* ve kendisine *Miftahul ulum* مفتاح العلوم u evvelinden nihayetine kadar ulumu akliye ve nakliyeden diğer şeyler okutan *Mevlâna Burhaneddin Haydarül Hâfi* برهان الدين حيدر الحوافي مولانا nin muhipleri meyanına dahil olmuştu[2]. Bundan başka Emir İsfendiyarın meclisinde bulundu [3].

Çelebi sultan Mehmed'in H. 824, M. 1421 tarihinde vefatı üzerine vatani kadimi olan Şama müteveccihen hareket etti. Mezkûr senenin Kurban bayramı -Cuma günü Halebe vasil, bilâhara Şama yöneldi. Yolda dört ay eylendikten sonra H. 825, M. 1422 Rebi'ül-ahirinde Şama geldi. Artık bir tarafa koşmadı, inzivagâhına girdi. Bu sükûndar hayatı H. 831, M. 1428 tarihine kadar devam etti. H. 832, M. 1429 senesi Muharreminden sonra *Mevlâna Alâeddin abu Abdullah ül Buhari* مولانا علاء الدين ابو عبدالله البخاري Şam kafilesile Hacdan avdetinde ona intisap etti. Vefatına kadar yanından ayrılmadı (İbni Arabşahın tasavvufla alakası olduğunu gösteren ve

[1] (Osman oğlunun memleketine geldim. Orada on sene kaldım. Gıyaseddin Ebül feth Mehmet ibni Beyazıt için *Camiül hikâyat ve lami'ül rivayat* جامع الروايات ولامع الحكايات kitabını farisiden türkçeye altı cilt olarak terceme ettim. Yanında münşi oldum. Onun namına olarak etraftaki padişahlara arabi ve farisi mektuplar yazıyordum..) Elmenhelüssafi cilt 1, varak71.

[2] *Ukudünnasiha* عقود النصيحة - عنقود النصيحة sında halini şöyle anlatarak diyor ki; (hulasa ne kadar mehur melik, sultan, alim, şih, büyük adam varsa hepsini gördüm. Bu da bir tesadüf eseridir). İlminin derecesini anlatırken şöyle diyor: (Mevcut ilimlerden hiç birisi yoktur ki; ben onlardan büyük miyasta hisseyap olmayayım. Hatta bir takımlarını tedris etmişimdir. Hem de bundan başka hitabet, emamet, kitabet va'z ve tasnif, terceme ve saire ile de uğraştım. Çağatay hanlarını, Hıta, Toktamış hanın çocuklarını, İdgü çocuklarını, Diyarırumu, Ace-min, Türkün padişahlarını görmüşümdür). Tabakatülhanefiye.. Tekiddin Temimi.. cilt 1, varak 122.

[3] (İbni Arabşah ki: Yıldırım hanın evladı kiramına nice müddet hoca olmuştur. Ukudünnasiha nam kitabında nakil eyledi ki: İbni Kadı Simavene ile emir İsfendiyarın meclisinde cem olup tarafeynden ahvalimizi birbirimize takrir ettiğimizde mumailayh benim sahibi hidayeye bin doksan adet gayrı mücap sualim vardır; dedi. Ve dahi sekiz yüz yirmi senesinde salb olunup emvali metrukesi veresesine taksim olundu). Terceme'i şakayıkınumanıye - Edirneli Meedi. S. 37.

bir tarikate mensubiyetini işaret eden bu kayıt şayanı dikkattir). H. 841, M. 1437 Ramazanının 8 inci perşembe günü *Mevlana Alaeddin* in vefatile hamisiz kalan ibni Arabşah H. 842, M. 1438 de Hicaza ve oradan Mısıra, Kahireye geldi. Burada tetebbuatı felsefiye ile iştigale başlayup buranın alimleriyle de münasebatı samimiye tesisine muvaffak oldu.

Hicrî 854, Milâdi 1450 Recebinin on beşinci pazartesi günü atmış iki yaşını altı ay ve yirmi gün geçirmiş olarak Kahirede vefat etti [1].

İbni Arabşahın iki oğlu kendisinin derecesinde âlim değil iseler de bunlardan H. 813. M. 1410 tarihinde *Hacı Turhan* da tevellüt eden *Taceddin Abdülvehhap* تاج الدين عبدالوهاب manzum bir eser bırakmış, pederile beraber Şama gelmiş ve Hicrî 841, Milâdi 1437 tarihinde Kahirede vefat etmiştir.

Diğer oğlu *El Hasan* الحسن, Hicrî 849, Milâdi 1446 tarihlerine doğru *Nablîs* نابلس beği *İbrahim* in Şamda kumandan bulunduğu sıralarda idarei müstebidesini, mezalimini kaleme almış olduğu *İzâhüzzulüm* ايضاح الظلم adlı eserile iştihar etmiştir [2]:

E S E R L E R İ

Aşağıda isimlerini kaydettiğimiz eserlerde *İbni Arabşah* in eserlerinden hangilerinin mukayyet olduğunu birer birer gösterelim :

1 — *Elmenhelüssafi velmüstevfa badel vafi* المبل الصافي والمستوفى بعد الوافي [3] *Ebul mehasin Cemaleddin yüsiütüz zahirî Tagrıbrırdı* ابوالمحسن جمال الدين يوسف الظاهرى تفربرى C. I, Verk. 71. b, *Miratül edep*

[1] *İslâmda tarih ve müverrihler M. Şemseddin, İstanbul 1340. S. 373. İbni Arabşah* in Kırımdan Edirneye gelirken *Emir Çakmak* أمير چاقق in, müverrihi Şama davet ettiği halde icabet etmemesinden mütevellit iğbirarını H. 842, M. 1438 tarihinde *Meliküzzahîr* ملك الظاهر ünvanile Mısır sultanı oluncaya kadar muhafaza etmiş, aleyhindeki tezvırata derhal inanıp müverrihi hapse attırmış. İbni Arabşah hapisanede hastalanmış, on iki gün sonra tahlis edilmesine rağmen bu hastalıktan vefat etmiş olduğu kaydediliyorsa da; başka mehadza böyle bir malûmatu tesadüf edemedim.

[2] *İslâm ansiklopedisi* cilt. 2, S. 384.

[3] Keşfüzzünün Kâtipçelebi İstanbul. 1310 tab'ı Cilt. 2, S. 557 ve *İslâmda tarih ve müverrihler M. Şemseddin, İstanbul. 1340 tab'ı. S. 400* de üç cilt olarak gösterilen *Elmenhelüs safî* . . . nin Nurosmaniye kütüphanesinde (S. 428—3429) numaralarda mukayyet iki ciltten ibaret tam bir telifi mevcuttur Varak. I B.

Fakihetül hulefa ve müfakheetüzzürefa فاكهة الخلفاء ومفاكهة الظرفاء .
Tercemei camiül hikâyat ve lâmiül rivayat ترجمة جامع الحكايات ولامع الروايات
Hatabül ehabül nakıp خطاب الاهداب الناقب , *Müntehil ereb fi lugati*
Türk vel Acem vel Arab منتهى الأرب في لغة الترك والعجم والعرب , *Gurretüs*
siyer fi düvelit Türki vet Tatar غرة السير في دول الترك والتتر , *Acaibül*
makdur fi nevaibi Timur عجائب المقدور في نواب تيمور .

4 — *Keşfüzzünun - Kâtipçelebi - Cârullahefendi* kütüphanesinde 1619 numarada mukayyet (D) harfine kadar müellifin el yazisiyle müsvedde halinde mücellet nüsha varak. 29 a. mabadinin Topkapı sarayı müzesinde Ahmed salis, Enderun ve diğer kütüphaneler fihristlerinde mevcut olduğunu işittim. Fakat nüshayı göremedim. Darülfünun kütüphanesinde Fülögel tarafından lâtinçeye tercümesile 1835 M. Laypzik tabı, cilt. 2, S. 191. İstanbul. 1310 tabı. C. 2, S. 109. *Acaibül makdur fi nevaibü timur* عجائب المقدور في نواب تيمور .

Yazma nüsha. Varak 32, Laypzik 1835 tabı. Cilt. 2 S. 278, İstanbul. 1310 tabı cilt I. Sa. 279. *Tecümanül müterecim bi müntehil ereb fi lugatit türk vel acemi vel arab* ترجمان المترجم بمنتهى الارب في لغة الترك و العجم و العرب .

Yazma nüsha V. 35 a. Laypzik tabı C. 2, S. 312. İstanbul tabı, C. I, S. 291. *Tercümei tabirül kadiri* ترجمة تعبير القادري

Yazma nüsha V. 35, a. Laypzik tabı, C. 2, S. 352. İstanbul tabı C. I. S. 305. *Tercümei tefsiri ebülleyes* ترجمة تفسير ابوالليث

Yazma nüsha V. 39, Laypzik tabı C. 2, S. 352 İstanbul tabı C. I, S. 361. *Tercümei camiülhikâyat ve lamiülrivayat* ترجمة جامع الحكايات و لامع الروايات .

Yazma nüsha V. 45, Laypzik tabı, C. 3, S. 158 İstanbul tabı C. I, S. 469 *Hatabül ehabünnakıp ve cevabüş şehabüs sakıb* خطاب الاهداب الناقب و جواب الشهاب الناقب .

Laypzik tabı C. 4, S. 232. İstanbul tabı C. 2, S. 113 *İkdül ferid fi ilmüttevhid* عقد الفريد في علم التوحيد .

Laypzik tabı C. 4, S. 345. İstanbul tabı. C. 2, S. 163 *Fakihetül hulefa ve müfakheetüzzürefa* فاكهة الخلفاء ومفاكهة الظرفاء

Laypzik tabı C. 4, S. 311. İstanbul tabı. C. 2, S. 151. *Gurretüssiyer fi düvelit türk vettatar* غرة السير في دول الترك والتتر .

5 — *Tercümei Şekayiki numaniye* - Edirneli Mecdi - İstanbul H. 1269, S. 73. *Acaibül makdur fi nevaibü timur* معجائب المقدور في نواب تيمور , *Camiül hikâyat* - جامع الحكايات - *tercümesi*, *Tercümei tefsiri ebülleys* عقود النصيحة , *Ukudün nasiha* , ترجمة تفسير ابواليث

6 — *Devleti Osmaniye tarihi* , Hammer. mütercimi Mehmed Ata , İstanbul. 1329, C. 2, S. 151. tezyilat. S. 338. *Acaibül büdur* معجائب البدور , *Camiül hikâyat* - جامع الحكايات - *tercümesi*, *Unkudün nasiha* . عنقود النصيحة .

7 — *Kamusül âlem* - Şemseddin Sami - C. 4, S. 3142. *Acaibül makdur fi ahvali timur* معجائب المقدور في نواب تيمور , *Fakihetül hulafa* فاكهة الخلفاء .

8 — *Mufassal*, Ahmed Mithat. İstanbul. 1303, S. 623. *Unkudün nasiha*, *Tercümei camiül hikâyat* - جامع الحكايات - *tercümesi* , *Acaibül makdur fi nevaibü timur* معجائب المقدور في نواب تيمور , *Fakihetül hulafa* فاكهة الخلفاء .

9 — *İslâmda tarih ve müverrihler* - M. Şemseddin. İstanbul. 1340, S. 373. *Acaibül makdur fi nevaibü timur* معجائب المقدور في نواب تيمور , *Fakihetül hulafa* فاكهة الخلفاء .

10 — *İslâm ansiklopedisi* C. 2, S. 384. *Acaibül makdur fi nevaibü timur* معجائب المقدور في نواب تيمور .

11 — *Sınavne kadısı oğlu Şeyh Bedreddin* - Müderris Şerefeddin - İstanbul. 1925, S. 4 *Ukudün nasiha* , *Camiül hikâyat* - جامع الحكايات - *tercümesi*, *Acaibül makdur fi nevaibü timur* معجائب المقدور في نواب تيمور , *Fakihetül hulafa* فاكهة الخلفاء , *Tercümei tefsiri ebülleys* عقود النصيحة , *Müntehil erab fi lugatit türk ve lacemi velareb* منتهى الارب في لغة الترك والعجم والعرب

İbni Arabşah'ın eserlerini muhtelif telifata istinaden tespit ettikten sonra hulasatan eserlerin mahiyeti ve tercümeleri, tabırası, nüshalarının nerelerde mevcut olduğu hakkında tesadüf ettiğimiz kayıtlara müsteniden malûmat verelim :

1 — *Acaibül makdur fi nevaibi timur* معجائب المقدور في نواب تيمور namile müellifin Şamda inzivaya çekildiği zaman yazdığı Timur tarihidir ki; Timurun kahrına uğradığı için - kitabının isminden de anlaşıldığı gibi- müthiş bir heccavı olmuştur. Mukaddimesinde bile وكان من اعجب القضايا بل من اعظم البلايا الفتنة التي يحاردها فيها اليبس ويدهش في دجا حندها الفطن الأريب .

Timurun zuhurunu en müthiş bir musibet telâkki eder. Buna mukabil *Şerefeddin Yezidi* yi *Timurnâme* ile görüyoruz. Timurun meddahı olması dolayısıyla onun harekât ve icraatını müstahsen ve meşru gösteriyor.

Şerefeddinin *Timurnâme* sile, Arabşahın *Acaibül makdur fi nevaibü timur* u muşahedeye istinat etmesi ve zamanının tarihi olması hasebile ehemmiyetli. Avrupa âlimleri tarafından Timur ve zamanı tarihi tetkikine başlanıldığı zaman ehemmiyetle bu iki eser nazarı dikkate alınmıştır.

Acaibül makdur... 1638 miladi tarihinde *Pierre Vattier* tarafından *Ahede Arabsiados Vitoe et rerumgestorum Timuriri qui volga Tamerlan dicitur Historia*, lâtince tercüme, tab ve neşredilmiştir.

Mösyö Golyos miladi 1636 tarihinde Leyde te bu eserin metnine iki sahife lâtince mukaddime ilâvesile tabı ve neşretmiştir. (*Bir nüshası Aşir efendi kütüphanesinde 262 numarada mukayyettir*).

Nazmizade Murtaza, *Tarihi timurlenq* namile *Acaibül makdur...* u 1110 hicri tarihinde vezir Ali paşanın işaretile arapçadan Türkçeye tercüme etmiş ise de mükaddimesinde beyan ettiği gibi: (bir miktar lûgatı arabiye ve farisiye ile mülemmâ eşârı arabiye ve kavafiye arabiye ile müse'a olub ammeye fehmi asir ve herkese istifadesi gayrı yesir..) olduğundan Bağdat valisi İsmail paşanın bu eser hakkında (Tekellüfatı lûgat ve tasannu'atı sec'i ve istiârat ve mecazat ile münakit olup herkes mutaleasından müstefit ve müstem'i fehme karib olmağla tekellüfattan hali bir tastifi cedit olursa makbuletüt tabayi ve makbuletül mecam'i olur idi..) demesi üzerine yeniden terceme ve hicri 1277 tarihinde Ceridehanede tab edilen nusha *Acibül makdur...* un tarihi kısımlarının tam bir tercemesi değil Adaptassiyonudur. *Kılport* un 1820 miladi tarihinde Pariste tab ve neşrettiği *Mémoires Relatifs L'Asie*. Cilt 2, S. 17-18 de, Uygur ve Moğol yazısının menşei hakkında İbni Arabşahın bu mesele hakkındaki fikirleri *Nazmizade Murtaza* nın tercemesinde mevcut değildir.

Acaibül makdur... un muhtelif tarihlerde istinsah edilen yazma nushaları İstanbul kütüphanelerinde mevcuttur.

İktifael kunu bima hüve matbu كشاف القناع بما هو مطبوع Mısır Hilâl matbaası fihristinde *Acaibül makdur...* un Miladi. 1812-1818-1840 tarihlerinde *Kelküte* - كلكته de, hicri 1305-1285 tarihlerinde

Mısır da, Hicri 1233 tarihinde İstanbulda, *Mucemül matbuatül arabiye vel muarrebe* معجم المطبوعات العربية والعربية Mısır Serkis matbaası fihristinde hicri 1285 tarihinde Bulak da tab edildiği kayt olunmaktadır.

Paris millî kütüphanesi Fihristinde - Arabca yazma eserler katalğu - *Acaibül makdur..* un müteaddit nushalarının mevcut olduğu kaydediliyor. S. 341, No. 1900 de mukayyet bir nüshanın (nihayetinde müellifin bizzat yazdığı terceme'i hali vardır) kaydı ve nushanın H. 843, M. 1440 tarihinde yazılmış olması itibarile aynı zamanda müellifin *Unkudün nasiha* namile yazdığı tercemeyi hali bulunması dolayısıyla şayanı dikkat bir nushadır.

Viyana kral kütüphanesi katalogunda *Acaibül makdur..* ve Nazmizade tercemeleri nushaları mevcut değildir.

KâtibÇelebinin Carullah efendi kütüphanesinde kendi el yazısıyla yazılmış Keşfüzzünunun varak 29 a. da تاریخ ابن عربشاه لتييمور سماء عجائب المقدور ترجمة عبد الباقي الرومي kaydından mezkûr eserin *Abdülbaki* namında bir zat tarafından terceme edildiği mukayyet ise de bu kayda diğer eserlerde tesadüf edemediğim gibi nushalarını da göremedim.

2 — *Gurretüs siyer ti düvelüt türk veltatar* غرة السير في دول الترك والتتر.

İbni Arapşah in, *Elmenhelüs safi.., Keşfüzzünun, Kitabü süllel vüsul ila tabakatül fihul* كتاب سلم الوصول الى طبقات الفحول namındaki eserlerde, bu namda bir telifinin mevcut olduğu mukayyet ise de mezkûr eserin mahiyeti yalnız isminden anlaşılmağa kalıyor. Nüshasının mevcut olup olmadığına dair hiç bir malumata tesadüf edemedim.

3 — *Ukudün nasiha* عقود التصيحه veya *Unkudün nasiha* عقود التصيحه.

İbni Arapşah in arapça manzum tercemei halini mübeyyin risalesi veya kasidesinden bazı parçaları *ELMenhelüs safi.., Tabakatül hanefiye* de varsa da toplu bir halde tam bir risalesine tesadüf edemedim.

Ukudün nasiha'nın Sinop-Rızanur bey kütüphanesinde Menderes kitapları arasında, genç bir mütetebbi arkadaşın iddialı bir surette mevcudiyetini haberdar etmesile, mezkûr kütüphane memurluğuna müracaat ettim. Gönderilen cevapta *Unkudün nasiha* veya *Ukudün nasiha* isminde bir eserin mevcut olmadığı; yalnız

Unkudül cevahir عنقود الجواهر namında bir kitabın bulunduğu bildirildi.

4 — *Mukaddimetü fin nahiv* مقدمة في النحو .

Bu eser hakkında da kayda şayan hiç bir malumata tesadüf edemediğim gibi nushasının mevcut olup olmadığı hakkında keza hiç bir malumata tesadüf edemedim.

5 — *İkdül ferid fi ilmüt tevhid* عقد الفريد في علم التوحيد .

İlmi kelama ait olan bu eserin de bazı parçaları *Elmenhelüs safi...*, *Tabakatül hanetiye* de varsa da nushasına ve bu hususta hiç bir malumata tesadüf edemedim.

6 — *Tabirül Kadiri* تعبير القادري .

Keşfüzzünun - İstanbul. 1310 tabı, cilt 1, S. 291 de *Ebi sâd Nasr ibni Yakub dinuri* أبي سعد نصر بن يعقوب دينوري nin abbasî halifelerinden *Kadiri Billah* قادر بالله namına 397 hicrî tarihinde te'lif ettiği bu eserin *İbni Arabşah* tarafından türkçeye terceme edildiği kayıt ediliyorsa da nushasına tesadüf edemedim.

7 — *Hıtabül ehabün nakıb ve cevabüş şehabüssakıp* خطاب الاهاب الناقب و جواب الشهاب الناقب .

Bu eser hakkındada hiç bir malûmata tesadüf edemedim.

8 — *Miratül edeb til meâni vel beyan* مرآة الأدب في المعاني والبيان *İlmi meâni, beyan ve bed'i*)e ait olduğu isminde anlaşıldığı üzere yine *Elmenhelüs safi...* de bazı parçaları nakl ediliyorsa da bu eserin tam nushasının mevcut olup olmadığına dair malûmata tesadüf edemedim.

9 — *Fakihetül hulefa ve müfakheetüz zürefa* فاكهة الخلفاء ومفاكهة الظرفاء .

J. Pedersen [I], *İbni arabşah* in tercümeihali hakkında İslâm ansiklopedisine yazdığı makalede, Hacı halife-kâtibçelesi-Fülogel tarafından lâtinceye tercümesile beraber 1835 milâdi senesinde Laypzikde tabedilen keşfüzzünun Cilt. 4, S. 345 den *Kelile ve dimne* ve *Silvanî muta* (ساوان - معطى) gibi pireslerin ve hayvanat efsanelerinin bir ayine sini ihtiva eder. *Chouvin* in ispat ettiği gibi (C. O. II Numara 145-149) bu *Sâd viravini* سعد وراوينى *Werawini'* nin tespit ettiği şekilde: "Acemce Merzebannâme'nin bir adaptasyonudur," Kaydı, *Fakihetül hutefa* nın mahiyeti hakkında bir fikir veriyorsa da, eserin tarih noktai nazarından da ehemmiyetli olması ile (*M. Şemseddin beye göre*) hikâye kisvesine bürüdülmüş

(1) — İslam ansiklopedisi. C. 2, S. 384.

bir eseri siyasi olduğunu da ilâve edelim[1]. Mukaffa ve müsecca bir üslupla yazılan bu eser *M. Prytag* tarafından Fransızcaya tercüme edilerek 1832-1852 M. tarihinde (Bonn) da tab ve neşr edilmiştir [2]. Osmanlı ulema ve müverrihlerinden *Dükağınzade Osman* bey [3] tarafından üçüncü Sultan Murad namına [4] (Nami namileriki murad bahş edani ve eâlidir dört harften mümürekkep olmanın kitap dahi dört bab üzere mürettep) Fakihetül hulefanın dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci babları türkceye tercüme edilmiştir. Bir nushası Halisefendi diğeri Nurosmaniye kütüphanelerinde mevcuttur [5]. Fakihetül hulefadan müntehap bazı parçaların *Ebülkemal - Emin pasa* tarafından yapılan Türkce tercümelere tesadüf edemedim. Keza Fakihetül hulefanın onuncu babında *Cengiz han* in muhtasaran yazılan tarihi, *Müderriş Şerefeddin* bey tarafından (Darülfünun Edebiyat Fakültesi mecmuası Cilt. 4, Mart - Nisan 1925, Sayı. I, S. II) de tercüme edilmiştir.

Fakihetül hulefa nın Halep valilerinden birisi namına Türkceye tercüme edilüp bir nushasının Bursa kütüphanelerinden birinde mevcut olduğunu *Hasan Fehmi* bey efendinin lûtf ettikleri mektupta kayt ediliyorsa da bu hususda başka malûmata tesadüf edemedim.

İstanbul kütüphanelerinde Müteaddit nushaları mevcuttur. Hicri 1859 (تسع و خمسين ثمانمائة) istinsah tarihi kayıtlı bulunan, Topkapı sarayı müzesi Ahmet salis kütüphanesinde 3104 numaralı nusha şayanı ehemmiyettir.

[1] — İslamda tarih ve müverrihler M. Şemseddin İstanbul. 1330 Sa: 373

[2] — » » » » » » Sa: 374
Portrai du grand Temerlan avec la suite du son Jusqu'à l'atablissement de l'empire du mongol.

[3] — Osmanlı müellifleri - Bursalı Mehmed Tahir - Cilt. I. Sa. 306 mütercimmin tercümei hali.

[4] — Nurosmaniye kütüphanesindeki nushadan Verak. 6 a. satır. 7.

[5] — Malis efsndi kütüphanesinde 7269 numarada mukaye (Dukakinzade Osman efendi merhumun kendi el yazısı ile yazılmış nushadan biri Süleyman Raif efendi tarafından istinsah edilen ترجمة فاكهة الخفاء لابن عربشاه nushadır.

Nurosmaniye kütüphanesinde 3730 numarada (tercümei fakihetül hulefa Cilt. I. nesih fibriste mütercimi mechul olarak kayt edilen nushanın Dükağınzade Osman beye ait olduğunu aynen istinsah ettiğimiz satırlarla gösterelim:

Verak 3 b. Satır 3; مستمان عهدان ادان صبا مثالان الى buradaki عهدان Dükağınzade Osman beydir. İki nushanın aynı olduğunu isbat için birinci baktan aldığımız satırları. parçayı da kayt edelim:

Halis efendi kütüphanesindeki nusha verak. 4 B. باب اول زاهد عبادت مآثر ابله

mei merzebanname - Müsemma bi cevahirül hikem. ترجمه مرزبان نامه. ترجمه میرزا محمد بن عبدالوهاب قزوینی *Ragıp Paşa* nın mühürdarı *Ahmed Nüzhet* efendi tarafından farisiden türkceye tercüme edilmiştir [1]. Farisi lisanile *Mirza Mehmed ibni Abdülvehhab kazvini* tarafından tashih edilerek 1910 milâdi tarihinde *Leyde* de tabedilmiştir. *Pertch* katalogu Cilt. I, S 437 de türkce merzeban nushası اول داستان این ایشددوم داستان شغال خر سوار ملك زاده ابتدی که بر چقالک بر قتننده این cümlesile başladığı mukayyet olduğuna göre, farisi veya arapcadan türkceye tercüme edilen nushanın mütercimi ve tarihi müstensihi hakkında malûmat yoktur. Rıza paşa kütüphanesinde 1728 numarada mukayyet *Cevahirül hikem* v. I b. Satır. I. başlangıcile mukayyese edilecek olursa *Pertch* katalogunda mukayyet nusha eksik, lisan itibarıle eskiliği nazarı dikkate çarpmaktadır, bunun farisiden türkceye ilk defa tercüme edilen nushalardan biri olması ihtimali vardır.

11 — Terceme'i camiül hikâyat جامع الحکایات .

Cemaleddin Mehmed Avfi جمال الدین محمد عوفی [2] nin farisi lisanile *Nizamülk Şemseddin* نظام الملك شمس الدین namına cemettiği *Cami'ül hikâyat ve lami'ül rivayat* 1, جامع الحکایات و لامع الروایات *Ibni Arabşah* ikinci Sultan Muradın şehzadelğinde hocası bulunduğu zaman, onun namına Türkceye terceme etmiştir. Türk, Arap, İran tarihi noktaı nazarından haizi ehemmiyet bir t'elif olan *Cami'ül hikâyat Kâtibçelesi* ye göre *Mevlana şair Necati* [3] tarafından *şehzade*

“Şiri cennetülmeva Ragıp Mehmet paşa رحمه الملك الاعلیٰ nin dâmengiri hizmeti mühürdarileri idi. Ahmet Nüzhet efendi merhumun Zebânı Farisiden Hümayun-nâme siyakında Merzebannâme nam tuhfei (تحفة) belâat (بلاغت) irtisamın zebanı zarafet beyanı farisiden uzubet nişanı türkiye nakl ve tercümesine muvaffak olduğu kütübü muteberei âdabdan bir nüşhai nadire ve kemyabdır. Müsemma bicevahiril hikem fi tehzibi ahlakil ümem,,.

[1] — Mezkûr nusha varak. I a.

[2] — Keşfüzzünun 1835 Laypzig tabı Cilt. 2, S. 510

[3] Keşfüzzünun 1835 Laypzig tabı Cilt. 2, S. 510 vefatı tarihi 914 hicri, gösterilen *Şair Necati* nin Osmanlı müellifleri Cilt. 2, S. 435 de terceme'i hali kayıt edilen *Edirneli Necati* beydir. Latifi tezkeresine göre Kastamonulu - ki Cami'ül hikâyatı terceme ettiğine dair bir kayıt bulunmamakla beraber diğer eserlerde de bu hususa dair malûmata tesadüf edemedim, Aynı zamanda *Necati* tarafından türkceye terceme edilen nushayı da göremedim.

Mehmed namına, *Salih ibni Celal* [1] tarafından *İkinci bayezit* namına Türkçeye çevrilmiştir.

Istanbul kütüphanelerinde mevcut nushalar, kütüphane fihristlerinde *İbni Arabşah* a mal ediliyor. Halbuki gördüğümüz nushalar *Salih ibni Celâl* tarafından terceme edilmiş nushalardır. Kayıtlarile birer birer zikr edelim:

Osmanlı Müellifleri - Cil. 2, S. 278. *Salih ibni Celal* in (... Hattı destile muharrer terceme Hakimoğlu kütüphanesindedir) deniliyorsa da mezkûr kütüphanede 603 numarada mütercimim elyazısıyla yazılmış olduğunu ısbat edecek bir emare mevcut değildir.

Şehit Alipaşa kütüphanesinde 1855 numarada mukayyet nushada şu cümleler vardır: Varak. I a.

(Celâlzade Koca Nişancı merhumun farisiden türkçeye tercüme ettiği camiülhikâyat kitabıdır. Tashihi kendü hattı şerifleridir. Farisiden tercüme olunmuştur. Vaki olan tashih merhumu mezburun kendü kalemi şerifleridir. Bu nusha oğulların olan merhum Hüseyin Beyden alınmıştır. Bu mecmaül hikâyat hitabı ki aslı farisidir. Sultan Beyazıt ki sahibi harp hazineden çıkarıp tercüme olunmasın murad ettiklerinde dehrin ol zamanda feridi olan Salih efendi için ulema anları tayin etmekle tevkilerine binaen şerhetmişlerdir. Dört kısımdır, her kısmı yirmi beş badır, bu nusha ikinci kısmı ve ikinci kısmın bazı babların hadi hâvidir. Hayli Hub ve nevadir kısmındandır...).

Muhtelif kalemlerle yazıldığı yazı şekli itibarile bariz bir surette nazarı dikkate çarpan bu cümlelere itimat etmekle beraber, sahifelerde çıkıntı ve çizgilerle silintilerin mevcudiyeti şüpheleri izale edebilecek bir mahiyet arz etmektedir. (Bu nusha ikinci kısmı ve ikinci kısmın bazı babların dahi havidir...) kaydından anlaşılacağı gibi bu nûsha nakıstır.

Nurosmaniye kütüphanesinde 3274 numarada mukayyet *Tercüme-i camiülhikâyat* nüshası *Salih* efendi tercümesi olup nakıstır.

Yine Nurosmaniye kütüphanesinde 3232 numarada mukayyet diğer bir nüsha ise mukaddimeli tam bir nüshadır ki; Varak. 3 a, satır 27.(Sebebi tercüme-i kitabı cevamiül hikâyat ve levamiülrivayattır ki şemsi feleki celâl ve bedeni bürcü ikbal havayı devletin

[1] — Osmanlı müellifleri cilt. 2, s. 278 de mufassal terceme-i hali mukayyet *Celalzade hoca nişancı mustafa* beğın küçük biraderi olup 373 hicri tarihinde İstanbulda vefat eden *Celalzade Salih* efendidir. On dört eserinden biride (Terceme-i camiülhikâyat) tır.

huma sayesi sarayı menkabetin zineti pirayesi şehzadei dilâgâh Sultan Bayezit اطال الله بقاء hazretlerinin..) v. 4 a, Satır 24, ve v. 4 b, Sar.4.

(جامع الحكایات ولوامع الروایات) ismile mevsüm Parsi dilde kütübü tevarihte mufassal ve mutavvel bir kitabı mükemmel vâsil oldu. Farisiden Türkiye tercüme olunmasına ferman olunmuş fermanı hümayunları hüsnü kabul ile telâkki olundu. Mütercimi fakir Salih bin Celâlil hakir eydür parsisinde zikrolunduğu üzere bu جوامع الحكایات (جوامع الروایات) kitabı dört kısım ve yüz bab üzere tertip olunmuştur...).

Ayasofya camisi kütüphanesinde 3167 numarada mukayyet nüsha Varak. 1. b. Satır 1. جامع الحكایات ولوامع الروایات kitabının ikinci kısımdan evvelki bab haya zikrinde idi. bu kayıttan anlaşıldığı gibi nüsha nakıstır. Varak. 147 b. ikinci kısmın yirmi dördüncü babı nihayetine ilâve edilen kasidede 13 üncü beyti (حضرت شهزاده سلطان بايزيد - چکمسون مدحکده صالح زهتی - چون yedinci beyit - کامران و کامبین و کامیاب) (Çünkü kalemi hoş hıram kebki reftarı Sikender misal seyri zulumat edüp âlemi ruşenayide karar kılıp... şehzade o kitabın tercümesi emrini ulemayı zamaneden fazılı yegâne ve barii bahane Celâlzade Salih efendiye tefviz edüp anlar dahi bezli mechud ve sayi Mahmud edüp bir kaç yıl evkatı azize ve behiyye ve saati şerife ve hayesini sarf kılıp eammı ebvabi ve ekser kitabı tercüme edüp ancak kısmı salisin ikinci babından on yedinci babına gelince olan mesafe metrûk ve levhü varaktan menhuk kılınmış lâkin sebebi vazih ve illeti celi ve lâyih olmadı ki mahzı ihmalmi oldu yoksa emir tarafından tacil olunmakla mecal olmadımı elkıssa bade zalik tercemei meymenet intisab vala misal tekalibi eyyam ve evkat ve tatavvuratı ezmanı saatle bir âsitanei saadet âşiyân ve vâlâ mekâna düştü ...).

Şu satırlardan; Salih efendinin ihmal ilemi yoksa âmir tarafından tercemenin bir an evvel ikmal edilmesi için emir verilüp tercümenin itmamına imkân bulunmadığı anlaşılıyor. Fakat tercümenin kimin tarafından ikmal edildiği zikredilmemektedir.

Topkapı sarayı müzesi Revan odası kütüphanesinde 1085 numarada mukayyet nüsha; yukarıda bahsettiğimiz Nurosmaniye kütüphanesinde 3232 numarada mukayyet nüsha gibi tam bir tercüme olup, Ayasofya camisi kütüphanesindeki nüshada mukayyet malûmatı teyit edecek bir kayıt mevcut değildir.

Zikrettiğimiz nüshalardan başka Raşitefendi kütüphanesinde

732 numarada, keza Topkapı sarayı müzesi Revan odası kütüphanesinde 1086 numarada mukâyyet nüshalar, Salih efendi tercümesinden istinsah edilmiş nüshalar olduğuna dair musarrah kayıtlar vardır.

Üsküdar - Selimağa - Kemankeş Emir hoca kütüphanesinde 390 numarada mukayyet Tercümei camiül hikâyat nüshasında mukaddemeden sonra (بس بو كتاب شيخ الشيوخ... الزاهد ابواليث سمرقندی رحمة الله عليه...) cemeylemiş Pars dilile ben zaifi müznib muhtaç ile rahmetullâhi taâlâ gördüm heves ettim ol velinin himmetile ve Allahü taâlânın inayetile tamam ola...). Duâsında bulunan mütercim hakkında ve istinsah tarihi, müstensihe dair hiç bir kayıt bulunmıyan nüshanın bu kayıttan Ebülleys Semerkandi telifi Camiül hikâyattan tercüme edilmiş münthap hikâyatı cami olduğu anlaşılıyor ise de, Ebülleys'in Camiül hikâyat namında bir telifi mevcut olduğuna dair bir kayda tesadüf edemedim. Bu nüshanın 1146 hicri tarihinde Üsküdar'da vefat eden *Üsküdarlı Razi Abdüllâtif* efendinin *tercüme-i Camiül hikâyat* a nazire makamında yazdığı *Tercüme-i camiüt hikâyatın* bir nüshası olduğu zannındayım [1].

Viyana kral kütüphanesi *lûgel* kataloğunda C. 1, S. 413 de *Salih bin Celâl* tercümesi *Camiül Hikâyatın* bir küshasının mevcut olduğu zikrediliyor.

12 — Tercümei tefsiri Ebülleys تفسیر ابواليث .

Hicri (375 veya 373) tarihinde vefat eden *Ebülleys* namile meşhur fakih *Nasır ibni Mehemedül Fakih ül semerkandi yül haneti* نصر بن محمد الفقيه السمرقندی الخنقی tefsirinin *İbni Arabşah* tarafından türkçeye tercümesidir ki; İstanbul kütüphanelerindeki fihristlerinde mukayyet müteaddit nüshaların ekserisi *İbni Arabşah* tercümesi ve ekserisini de mütercimi meçul olarak gösteriliyor. Tetkikatımız neticesinde 833 hicri tarihinde *İznik*'te vefat eden ve *İbni Arabşahın* muasırı bulunan -hattâ rakibi görünen- *Musa ibni hacı Hüseyini İznikî* موسى بن حاجی حسین ازنيق nin *Tercümei Tefsiri Ebülleys* تفسیر ابواليث [2], nüshalarile, diğer nüshalarda gördüğümüz kayıtları aynen kaydettikten sonra bu hususta izahat vermeğe çalışalım:

Topkapı sarayı müzesi Revan odası kütüphanesinde 119 numara-

[1] Osmanlı müellifleri. C. 3, S. 54. Razi Abdüllâtif efendinin tercümei hali.

[2] Keşfüzzünün 1830 Laypzig tabı. C. 2, Sa. 352.

rada mukayyet nüshada; numarasız verak. a. (...[1]... هذا تفسير ابواليث
(ترجمة تفسير من bu yazının altında bir mühür, zirinde من نصر بن ابر
birinci varak kenarları kalın âbâdi kâğıtla çerçive-
lenmiş ince kâğıt - bu ince veraklar on altı tanedir- çerçive üze-
rinde birinci satır (اولنه قريبدن ياسن شريفه دكر)
ince parlak kâğıt üzerinde vişne çürüğü renginde mürekkeple ya-
zılmış (الجلد الثالث من تفسير ابواليث) bu satırın altında siyah mürekkeple
(من تأليف ابى الفضل موسى ابن حاجى حسين الازنقى عنى عنهما اعوذ بالله من الشيطان
الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم واتل ما يوحى اليك من كتاب ربك لامبدال الكلمات ربه ولن نجد
Haktaâlâ ol resulüne buyurur ki ya Muhammed okugil
ol mekke ehli üzerine hitap edüp o senenin üzerine indirildi..).

Varak: 16 a. (قل اما انا بشر مثلكم يوحى الى...) Ayetinin tefsirin hi-
tamında ^{١١٣٨} kaydı vardır. 16: ستوده ابراهيم يازيجى سببكتان بروسه عنى عنه م سنة
b. de vişne çürüğü ... هذا تفسير لباب سورة مريم... siyah mürekeple vişne
اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم
كهيص ذكر رحمة ربك زكريا اذ نادى ربه نداءً خفياً ...

(İbni Abbas eydür رضى الله عنه bu bir addır allah adlarından Kitade
eder Kur'an adlarından bir addır bazıları dedüler bu surenin adıdır
bu kasedir Allahü taâlâ bununla kased etmiştir. Ve dahi Sait
İbni Cübeyrden ve Cübeyr İbni Abbasdan rivayet eyle kılmıştır ki
her harf bir isme işarettir. Kâf Kâfiden ve kerimden ve
hâ hadiden veya rahimden, âlimden ve Sad sadıktın pes mana
budur kim Hak taâlâ kâfidir umurun zaptetmeğe ve hasidir doğru
yola irşat etmeğe ve rahimdir esirger töbile günahların af eylyr
âlimdir ihtiyacların bilir).

Son varak ولو يؤاخذ الله الناس بما كسبوا مترك Ayetinin tefsiri ile hi-
tam bulacaktır. Bu kayıtlardan başka sayanı kayıt bir satır yok-
tur.

Topkapı sarayı müzesi Revan odası kütüpanesinde 118 numa-
rada mukayyet nashada varak: 2. a. (تفسير شريف جلد ثالث جلد رابع)
Bu yazının altında bir mühür zirinde نسخ (الجلد الثانى من تفسير ابى اليث بخط نسخ

[1] Osmanlı Müellifleri. C. 2, Sa. 13 - 14 *Musa 'ibni hacı Hüseyni İznaki'nin*
tercüme'i halinden bahsedilirken *Asarından görülebilenleri: 1- Enfesül cevahir*
müfessiri meşhur حازن بغدادى nin *مدانى التنزيل* ismindeki meşhur ve mat-
bu tefsirinin tercümesidir ki; birer nüshası *Enderunu humayunda'da Revan oda-*
sı ile *Bursa'da Camii Kebir* kütüpanesinde mevcuttur.

(صاحب سعادتو سلطان سليمان والده سى حالا) bu satırın altında (۱۲۳ سطر) kaydını var. Varak: 3. b. başlıklı yazılar yaldızlı çerçeve dahilindedir. Kırmızı mürekkeple (تفسیر شریف جلد ثالث سورة مريم رضى الله عنها سبعون) Bunun altında siyah mürekkeple (بسم الله الرحمن الرحيم) و سبع آیات (كهيعص ذ كر رحمت ربك عبده زكريا اذ نادى ربه نداء خفياً) siyah mürekkeple, Nesih yazısıyla (İbni Abbas eder Radiyallahü anh bu bir addır Allah adlarından Kıtade eder Kur'an adlarından bir addır, bazıları dediler bu surenin adıdır, bu kasemdir Allahü taâlâ bunula kasem etmiştir. Ve dahi Sait İbni Cübeyrden ve Cübeyr İbni Abbasdan rivayet kılmiştir kim كهيعص her harf bir isme işaretir. Kâf Kâfiden ve kerimden ve Hâ hâdiden veya rahimden, ve ayın âlimden ve sât sadıktan. Pes mana budurkim Haktaâlâ kâfidir halkın umurun zaptetmeğe ve hadidir doğru yola irşad etmeğe ve rahimdir esirger tevbeyle günahların afveyle, ve alimdir ihtiyaçların bilir...).

Bundan evvel zikrettiğimiz nüshadaki *Sureyi Meryem*'den aldığımız parçanın aynı olduğu anlaşılıyor ki, bu nushanın da birinci nushadan farkı olmadığı görülmektedir. تل اعوذ برب الناس ملك الناس Suretün Nas ayetinin tefsiri ile nihayet bulan bu nüshanın son varakında *Saadetlû Sultan Mustafa Haz retlekinindir senc 1145*) kaydından başka şayanı kayıt bir şey yoktur.

Fatih camisi kütüphanesinde 160-162-163 numara sırasla, birinci cilt الجلد اول, ikinci cilt الجلد الثانى, üçüncü cilt الجلد الثالث, dördüncü cilt الجلد الرابع, dört ciltten ibaret *Tercümei Tefsiri Ebülleys* nushalarında birinci cilt varak 1 b.

(Evvelâ bu kitabı azizi ibtida kıldık Allaha istiâze kılmakla ki emri hakka imtisal olunup muhalefetten irâğ oluna zira Haktaâlâ ol anı cihanı fahrî Muhammed Mustafaya buyurdu ki فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم يا Muhammed kaçın Kuran okumak dilesin sakıncıl ol şeytanı mel'un-danki lânet taşile koğulnp merdudu hazret olmuştur ...).

Besmelei şerifenin fezail ve hasailinden bahis mükaddimeden sonra varak 3 b. (Bu fakiri daiye bir dua kıla ki bu kitabı şerifi düzüp tastır ve tahrir...) devam eden satırlarda mütercime dair bir kayıt mevcut degildir.

Varak 221 b. Son تمت الجلد الاول من تفسير ترجمه ابواليث رحمة الله عليه رحمة واسعة kaydi ile birinci cilt hitam buluyor. Diğer ciltlerin nihayetinde

Temmetül cilt... من تفسير ابواليث kaydından maâda müstensih ve tarihi istinsaha dair bir kayıt yoktur.

Darülfünun -Yıldız kütüphanesinde numara. 80. Asarı nefiseden varak 1 b. قد وقع الفراغ من تسويد هذه النسخة الشريفة هذه تفسير شريف في بلدة الاسكندارى في اواسط شهر رمضان على يد عبد الضعيف الحقير الراجى الى رحمة ربه اللطيف عطار مصطفي محمود بن احمد ... في سنة من الهجرة النبويه سنة ثمان وخمسين ومائة والف ...

Mezkûr kütüpanede bulunan diğerk *Tercümei Tefsiri Ebülleys* nüshalarında mütercime ait bir kayıt mevcut değildir. Bu nüsha da bundan evvel zikrettiğim nüshanın aynıdır.

Üsküdar *Selimağa* kütüphanesinde 44 numarada mukayyet nüsha varak 1 b. müzehhep başlıklı; Satır 1 (اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) Evvelâ bu kitabı aziz ibtida kıldık istiâze kılmağla ki emri hakka imtisal olunup muhalefetten ırağ oluna ...).

Cümleleriyle başlıyan diğerk nüshalarda mevcut mukaddimedeki bismelenin fezail ve hâsailinden bahistir. Bilâhare Fatiha tefsiri mukayyettir. mütercime ait bir kayıt yoktur.

Yahya Efendi kütüphanesinde 51 numarada mukayyet nusha, varak. 3 a. فهرست تفسير قرآن عظيم الثمان اyni varak b. جلد اول من تفسير ابواليث murabbalar dahiline alınan fihristte (Dibacei tefsiri şerif, dernaatı Resulü Ekrem صلى الله عليه وسلم dernaatı ashabi kiram عليهم اجمعين İstiaze zikrinin vücubiyeti, beyanı ahlâkı zemime ve hamide ve gönül kapıları, besmelei şerif zikrinin vücubiyeti ve hasiyeti; tefsiri Fatihayı şerif ve hasiyeti Ümmeti Muhammedin yetmiş üç fıkra olduğuna varit hadisi şerif (سورة البقر مائتان وثمانون وست ايات مدنيه) fihristeki bahis isimleri altına varak numarası vazedilmiştir. Dibace bulunan varakta جلد اول tercümei tefsiri Ebülleys kaydı vardır. Bu varaktan başlıyor, Manzum olan dibace, Naat, ve Naatı ashabi kiramda şayanı dikkat bir kayıt yoktur. (*Beyanı sebebi tercemei kitab'ta* Kamu - Ayanın mercii kim Emir - Kiluptur özüne anı hası müşir- Emir huzurunda bulup Rifatı - Takrupte oldu zadı devleti - Beni ol Umur paşa sahip kerem - Tutacak anı fazlıberle bigam). Aksak bir vezinle yazılan bu mısralarda şayanı dikkat gördüğümüz "Beni ol Umur paşa sahip kerem,, mısraları ile tefsiri *Musa ibni hacı Hüseyini İznikî* tarafından Umur paşa- Umur bey namına tercüme edildiği fikri hasıl oluyor. Daha tercümei tefsiri Ebülleys hakkında malûmat verirken zikrettiğimiz Musa ibni hacı Hüseyini İznikînin diğerk eserlerinden biri Rızapaşa kütüphanesinde 1563 numarada mukayyet *Tercümei Fasul Hitab* nushasında varak 4.

Satır birden itibaren Emma Allahu taalaya hamdu kesir kıldıktan sonra ve Resulü aleyhisselâm salevatı aziz- olduktan sonra bu dai fakirki Ebül Fazl Musa ibni Hacı Hüseyini İznikidir. Afa anhüma ve an cemiül müminin bu kitabı şerif tercüme kılmağla bais ve dai ol oldukim emirül ümera ve melcei kübera sahibül cud velkerem ve ahsenül ahlâk veşiyem zadellahu ve *efdalehu velhacid-dareyn imalehu ve hüsnü kalehu ve tealehu* Umur Bey celebi ibni Timürtaş paşa tevkii humayun irsaledüp öyle iltimas kılmışlar- kim şihuş şuyuh Ezhedül zahit ve âlemül ulema Şeh Mehmet pârisanın nurllahi maceahu telifki cemetmiş ulumu şeriaten ve beyanı tarikattan şöyleki gergir*) kayıtları tefsiri Ebülleysin Umur paşa- Umur Bey namına faslül hitap gibi tercümesi Musa bin Hacı Hüseyini İzniki tarafından yapıldığı fikrimizi teyit edebilir.

Yine bundan başka eserin ismine ait *Tefsiri ebül leys* kaydı da mevcuttur. Verak 3 b.

(Evvelâ bu kitabı azizi iptida kıldık Allaha istiâze kılmakla ki emri Hakka imtisal olunup muhalefetten irag oluna zira Haktaâlâ ol anı cihan fahrî Muhammed Mustafaya buyurur ki فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم yani ya Muhammed kaçan Kuran okumak dilesen sakingil allaha ol şeytani mel'undan ki lânet taşile koğulub merdudü hazret olmuştur...).

Yalnız bir ciltten ibaret olan bu nushada şayanı dikkat başka bir kayıt mevcut değildir.

Entesül cevahir انفس الجواهر de gördüğümüz kayıtları zikir edelim:

Topkapı sarayı müzesi Revan odası - veya Köşkü - kütüphanesi, Numro. 187, Varak. son b. (الحمد لله على اتمام هذا الجلد الثالث من تفسير انفس الجواهر كتبت... رسم ابن يوسف... تحريراً في اواسط شهر ذى الحجة من شهر سنة احدى وتسعمائة).

Muratmolla kütüphanesi Numro. 41, Cilt. I, Son Varak 358 b. (الحمد لله الحمد لله على اتمام والصلوات على خير الانام وعلى اله واصحابه الكرام على هذه الجلد الاختتام تم الجلد الكبير الاول من تفسير انفس الجواهر العظام ويتلوه بعد الجلد الثاني من اول سورة الانعام في ٩٧٨...).

Muratmolla kütüphanesi Numro. 42, Varak. I a.

(من تفسير ترجمة امام ابواليث رحمة امام ابواليث رحمة واسعة. تمت بعون الله وحسن... مصطفى بن اسماعيل كتب في اواسط شهر جمادى الاخر يوم الاربعاء تفسير انفس الجواهر الفه وترجمه ابو الفضل موسى بن حاجي حسين ابن عيسى ازنيق عن الله عنهم 894 سنة اربع وتسعين وثمانماية).

Muratmolla kütüphanesi Numro 43, Cil. 3, Verak. 331 b.

(تحريراً في اوائل ربيع الاخر سنة 955 تفسير انفس الجواهر الفه و ترجمه ابوالفضل موسى بن حسين ابن عيسى ازبقي).

Veliddinefendi kütüphanesi Numro. 75. Son Verak. 243 b.

(الحمد لله وحده على اتمام هذه الجلد الاول من تفسير انفس الجواهر ... كتبه الفقير حسين ابن سينان ... من تحرير في سنة ثلث وستين وتسعمائة في اواخر شهر رمضان 963 .

Yahyaefendi kütüphanesinde Numro. 181. Son verak, sonsatır

وعلى هذه الجلد الاحتيام كتبه الفقير سليمان ابن عبدالله المحتاج الى رحمة الله 976 تم الجلد الكبير اول من تفسير انفس الجواهر العظام ... سنة .

Kayt ettiğimiz nushalardan başka Istanbul kütüphanelerinde gördüğümüz (Terceme'i tefsiri ebülleys) ve (Enfesül cevahir)nushalarındaki bu satırları kayt ettikten sonra (Tercemei tefsiri ebülleys) ve (Enfesül cevahir) nushalarında nazarı dikkatimize çarpan cihetleri de izaha çalışalım:

Yahyaefendi kütüphanesinde numro. 51 de mukayyet (Terceme'i tefsiri ebülleys) nushasında verak 3. b.

(Evvelâ bu kitabı azizi ibtida kıldık Allaha istiâze kılmağla ki emri hakka imtisal olunub muhalefetten ırağ oluna zira Haktaâîlâ ol anı cihan fahri Muhammed Mustafaya buyurur ki فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم yani ya Muhammed kaçan Kuran okumak dilesen sakinğil Allaha ol şeyâtini mel'undan ki lânet taşile koğulub merdudu hazret olmuştur. Taki seninle kelâmım arasına vesvese kılıb kelâmı mahlûk karışdırmaya çün ol resul ki eşrefi mevcud idi ...).

Murat monla kütüphanesinde. 41 numarada mukayyet (Enfesül cevahir) nushasında verak. Ib .

Evvelâ bu kitabı azizi ibtida kıldık Allah istiâze kılmağla ki emri hakka imtisal olunup muhalefetten ırağ oluna zira Haktaâîlâ ol anı cihan fahri Muhammed Mustafaya buyurdu ki فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم yani ya Muhammed kaçan Kuran okumak dilesen sakinğil ol şeytan mel'undan ki lânet taşile koğulub merdudu hazret olmuştur taki senünle benim kelâmım arasına vesvese kılıp kelâmı mahlûk karıştırmaya çün ol resul eşrefi mevcudat idi...).

Topkapı sarayı müzesi Revan odası kütüphanesi. 119. numarada *Musa ibni hacı Hüseyin iznikî* ye ait (Terceme'i tefsiri ebülleys) nushasında verak I b. واتل ما يوحى اليك من كتاب ربك لا يبدل لكلمات ولن يتجدد Yani Haktaâîlâ ol resul ع م buyurur ki ya Muhammed من دونه ملتحداً

okugıl ol Mekke ehli üzerine hitab edüb ol senün üzerine indürü-
lürdü Rabbün kitabından ki Kurandır yoktur anı tağyir ve tebdil
edici ol ne ziyade olur ne noksan olur eğer sen dilesen kim ol Kur-
andan haber vermekte ya ziyade ya noksan edesin bilgil anun
azabından kaçacak ve sığınacak yer bulur değilsin bu âyeti Hak-
taâlâ eğerçi resulüne aleyhisselâm hitab edüb buyurdu ve lâkin
murad bundan bu ümmetün âlimleridir ki ehli kitab gibi bularr dahi
Kurani ve anun ahkâmını havayı nefse uyup metağ dünyaya rağbet
edüb izzü câh için tebdil etmiyeler...).

Topkapı sarayı müzesi revan odası kütüphanesinde 187. Num-
ro da mukayyet انفس الجواهر nushasında verak. I b ; (وائل ما اوحى اليك)
من كتاب ربك لا يبدل لكلمات ولن تجد من دونه ملتجداً
Yani hak tebârek ve taâlâ resulüne hitab buyurur ki yâ Muhammed okugıl ol Mekke
ehli üzerine ol nesne ki senin üzerine indirildi Rabbinin kitabın-
dan ki ol haber verir hakdır anda vade olunan nesnelere elbette
olar anda hilâf yokdur anı tebdil tağyir edici yokdur ol ne
ziyade olur ne noksan olur eğer sen dilesen kim ol Kurandan
haber vermekte ya ziyade ya noksan edesin bilgil anun aza-
bından sen kaçacak ve sığınacak yer bulur değilsin bu âyet
Haktaâlâ eğerçi resulüne hitab edüb buyurdu ve lâkin murad
benden bu ümmetin âlimler dedüğü ehli kitab gibi bular dahi Kurani
ve anun ahkâmını havayı nefse uyub metağı dünyaya rağbet edib
izzü câh için tebdil etmiyeler...).

Şu kayıtlardan telif tarihi veya istinsah tarihi nazarı dikkate
alınmıyarak terceme itibarile *Musa ibni hacı Hüseyini İznakî* ye
ait olduğı sarıh bir surette görünen *Terceme'i tefsiri ebül leys* ile
Osmanlı müelliflerine nazaran *Lübab ti maâniyüt tenzil* terce-
mesi *Entesül cevahir* in *Musa ibni Hacı Hüseyini iznaki* ye ait
olduğı ve mezkûr iki eserin de aynı olduğı anlaşımaktadır. *En-
fesül cevahir*, müfessiri meşhur *Hazini Başdadi* nin (*Lübab fi
maâniyüt tezil* ismindeki arapca tefsirin tercemesi miştir?).

Darülfünun kütüphanesi N. 92. (*Lübabüt t'evil fi maâniyütentzil-
T'elitüş şeyhül imam Alâeddin Ali ibni Mehmet ibni İbrahimül
Bağdadi yüv sofî yüv m'aruf bilhazin*).

Mısır tabı. 1300. C. 3, s. 258. *Sure'i Keht* den;

(وائل) ای وائرا یا محمد (ما اوحى اليك من كتاب ربك) يعنى القرآن واتبع ما فيه واعمل
به (لا يبدل لكلماته) ای لا مغیر للقرآن ولا يقدر أحد على تطرق اليه بتغيرا وتبديلا فان قلت
موجب هذا ان يتطرق النسخ اليه قلت النسخ في الحقيقة ليس بتبدل لان المنسوخ ثابت في وقتة الى وقت
طريان الناسخ كالمغائر فكيف يكون تبديلا وقيل معناه لا مغیر لما اوعده الله بكلماته اهل مصاحبه

(ولن تجد من دونه) ای من دون الله ان لم تتبع القرآن (ملتحداً) ای ملجأ وحرزا تعدل اليه قول عز وجل ...

Veliddinefendi kütüphanesi. N. 121. Tefsiri ebül leys - Ebülley semerkandi. C. 4, Verak. 4 a *Sure'i Keht'* den:

واتل ما اوحى اليك يقول اقراء عليهم الذى انزل اليك من كتاب ربك يعنى القرآن لا مبديل لكلماته يقول لا مغير لنزول القرآن ولا خلف له يقال ولا ينقص منه ولا يزداد فيه ولن تجد من دونه ملتحداً يعنى ملجاء يمنعك منه ويقال ملتحداً وانما يسمى اللحد لان فيه ونقصت ولن تجد من عذابه ملجأ ثم قال واصبر نفسك ...

Lübab fi maâniyüt tenzil ve Tefsiri ebül leys den aldığımız kısımlarla *Enfesül cevahir ve Terceme'i ebül leys* den kayıt ettiğimiz kısımları yekdigerele mekayese edecek olursak *Enfesül cevahir* in *Lübab fi maâniyüt tenzil* tercemesi olmayıp *Ebül leys* tefsiri - *Tefsiri ebül leys* - tercemesi olduğu tazahur eder. Aynı zamanda *Enfesül cevahir ve Terceme'i tefsiri ebül leys* den aldığımız başlangıçlarla *Sure'i keht* de kayıt ettiğimiz kısımlarında aynı olması bu fikrimizi t'eyit edebilir.

Yalnız nazarı dikkate çarpan nokta, istinsah tarihi ile müstensihlerin ufak hataları, imla ve şive değişiklikleridir.

Umumî kütüphane N. 304. *Terceme'i tefsiri ebül ley - Ahmed ibni Mehmed*. Son verak satır. 7. *و بعد فلما امرت بكتابة هذا التفسير الشريف* و هو ترجمة الشهاب احمد بن محمد الحنفى من تفسير ابى الليث السمرقندى الحنفى kaydından mezkûr nushanın *Şehabeddîn Ahmed tbni Mehmed bi ibni arapşah* Tercemesi *terceme'i tefsiri ebül leys* den istinsah edilmiş bir nusha olduğu anlaşılıyorsa, bu nusha da diğer nushaların aynıdır.

Mısır Hidiviye kütüphanesi fihristinde Sa:5 *Terceme'i tefsiri ebül leys* ترجمه من اللغة العربية الى التركيّه المولى الفاضل الشهاب احمد افندى ابن محمد المعروف بابن عربشاه; الحنفى المتوفى سنة ٨٥٤ اولها اولاً بو كتاب عزيزى ابتدا قيلدق ... الخ .. نسخه فى جلد ومظروف ... Kaydından, mezkûr kütüphanede mevcut nushanın evvelâ bu kitabı azizi ibtida kıldık birinci cümlesi İstanbul kütüphanelerinde mevcut *Terceme'i tefsiri ebül leys ve Enfesül cevahir* nushalarının birinci ciltlerinde, birinci satırlar (evvelâ bu kitabı azizi ibtida kıldık). Bu nushayıda birinci cümleye istinaden gördüğümüz nushalar dan biri olarak kabul edebiliriz.

Ibni arapşah a aidiyetine dair sarih ve vazih bir kaytla mukayyet bulunan bir nusha bulunmadıkca hükümlerimizin makbul olması lâzımgelir.

Netice itibarile; *Enfesül cevahir, Lübrb fi maâniyüt tenzil*

tercemesi olmayup *Tefsiri ebül leys* tercemesidir. *Enfesül cevahir*, *Terceme'i tefsiri ebül leys*, *Tefsiri ebül leys* tercemesi olup *Musa İbni Hacı Hüseyini İznikî* ye ait olması lâzımgelir.

13 — *Müntehel İreb fi lûgatit türki vel acemi vel İarab* منتهى الأرب في لغة الترك والعجم والعرب.

Milâdi Onbeşinci asır Türk lisanı - bilhassa osmanlı lisanı noktai nazarından çok mühim olan - lûgat- bu eserin ikinci cildinin yegâne bir nüshası Topkapı sarayı müzesi Ahmed salis kütüphanesinde N. 88 de mukayyet ve mevcuttur. Varak 1, satır 1 *الجلد الثاني من منتهى الأرب في لغة الترك والعجم والعرب* cümlesile başlayan dört sahifeden ibaret Arabca mukaddime de lisanî bazı malumat verilmekte eserin tarzı tertibi zikr olunmaktadır.

Müellif ve tarihi telif veya istinsah tarihi ve müstensihe ait bir kayıt mevcut değilse de kitabın ismi ve tarzı noktasından *İbni Arabşah*'a ait olduğu anlaşılmalıdır.

Nushada arabca masdarlar ve müştekkatı hurufu heca sırası esas ittihaz edilerek mukabili bulunan Farisi masdarlar kayıt ediliyor, mukabili bulunmayan masadirin de manası Farisi kelimelerle izah edildikten sonra kelimelerin Türkçe mukabili zikr olunuyor.

Birinci cildin Paris millî kütüphanesinde bulunduğunu Mükrimin Halil Bey, Pariste bulunduğu zaman bizzat gördüğünü ve ikinci cildin tarzı tertibine Müşabih olmayup kelimelerin satır besatır kayıt edilmiş olduğunu söylediler.

(292) varaktan ibaret olan ikinci cildi aynen istinsah ettim. *Türkiyat enstitüsünde* mahfuzdur.

Bibliyografya

- 1 — Elmenhelüs safi vel müstevfa badel vafi
-Yazma- Ebül mehasin Cemaleddin Yusufüz zahiri.
 - 2 — Tabakatül hanefiye
-Yazma- Tekiyüddin Temimi.
 - 3 — Kitabi Süllemül vusul ilâ tabakatil fuhul
-Yazma- Kâtib Çelebi «müellifin müsvedde halinde bizzat el yazısile».
 - 4 — Keşfüzzünun
-Yazma- Kâtib Çelebi «(D) harfine kadr müsvette halinde müellifin bizzat el yazısile».
 - 5 — Keşfüzzünun
-Matbu- Kâtib Çelebi 1835 Laypzig tabı.
 - 6 — Keşfüzzünun
-Matbu- Kâtib Çelebi 1310 İstanbul tabı.
 - 7 — Terceme'i Şakayıkı numaniye - Edirneli Mecdi - 1269 İstanbul tabı.
 - 8 — Devleti Osmaniye tarihi - Hammer - mütercimi Mehmed Ata - 1329 İstanbul.
 - 9 — Mufassal. Ahmed Midhat 1303 İstanbul.
 - 10 — Kamusülâlâm. Ş. Sami.
 - 11 — İslamda tarih ve müverrihler. M. Şemseddin, 1340. İstanbul.
 - 12 — Simavne kadısıoğlu Şeyh Bedreddin. Müderris Şerefeddin, 1925 İstanbul.
 - 13 — Osmanlı Müellifleri. Bursalı Mehmed Tahir, 1238. İstanbul.
 - 14 — İslâm Ansiklopedisi. 1927. Paris.
-